

ETO: 809.451.1-53-55

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

AZ APOR-KÓDEX IGEIDŐINEK ALAKTANA

RAJSLI ILONA

A magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1986. február 26.

BEVEZETÉS

0.1. Témaválasztás

A Huszita Biblia nyelvi vizsgálatának szükségességét a bibliafordításnak művelődéstörténetünkben, irodalomtörténetünkben – de főként nyelvtörténetünkben betöltött szerepe magyarázza.

E szövegegyüttes korai nyelvművelő -nyelvújító fordítói a bibliai téma örökérvényűségének kifejezésére a magyar nyelvnek színes, gazdag eszköztárát csillantották fel – részben pedig alkották meg. Mély filozófiai tartalmak visszaadására tették képessé nyelvünket; a bibliafordításkor előadódó absztrakt fogalmak megformálására ui. az előzményeknél nagyobb fokú hajlékonyságra, s főleg nagyobb szó- és kifejezőkészsletre volt szükség. Erőfeszítésük csak a XVIII. századi nyelvújítási tevékenység jelentőségéhez hasonlítható.

0.2. Célkitűzés

Az Apor-kódex, mely magában is colligatum jellegű (énekek, zsoltárok, könyörgések, collecták; a három jeles szolgáltatás szövege, a passió stb.), igen sokrétű tartalmi és műfaji képet mutat. E két szempont közvetlenül is meghatározza a szövegszervezés megvalósulásának módját. A kódex igehasználatát – ezen belül pedig az időjelölés módját – vizsgálva műfaji és tartalmi szempontból is váltakozó, öntörvényű igeidő-jelölési és -használati sajátosságokat figyelhetünk meg.

Éppen ezért az Apor-kódex igeidőinek morfológiai feldolgozása mellett érdemes felfigyelni – ha nem is a teljesség igényével – néhány, munka közben felmerülő ilyen sajátosságra, hogy így teljesebb képet kapjunk a kor igeidő-használatának egészéről.

I.

1.1. Az időtudat kialakulása

E sokat vitatott fogalomkör tisztázása csak komplex pszicholingvisztikai módszerekkel lehetséges. Az eddigi kutatások az időtudat kifejlődését hosszantartó folyamat eredményének tartják; a primitív emberi tudatműködés jelenközpontségéből kiindulva - mely ezt sem mint időt,

hanem mint átélte folytonosságot érzékeli –, s eljutva az időérzékeny, idődiferenciáló kifejezésmódig.

E fejlődésfolyamat egyik állomásaként az ember a múltat az elmúlt cselekmény eredményeként éli át, a jövőre vonatkozó szándékoltságot pedig csak "imperativus"-ként.

1.2. Az igeidő fogalma

Györke József egyik tanulmányában megállapítja, hogy az igeidő-meghatározás kérdésköre meglehetősen elhanyagolt területe a nyelv-udományoknak – főleg a nyelvlélektan kutatói foglalkoznak vele – s ezt a hiányt az igeidő kifejezésének rendszerével kárpótolják.

Az igencsak *szubjektív* természetű igeidő-felfogásokon (Gyomlay Gyula, Klemm Antal) túl sokáig voltak életben olyan elméletek, amelyek a kommunikációs-központú viszonyítási alap teljes mellőzését juttatták kifejezésre –, míg napjaink nyelvészete az időjel *kollektív, kommunikációs* természetű vonatkozásaira hivatkozva egy olyan időrendszerbeli függvénybe helyezi az adott igeidőt, amelyben az a vele rendszert alkotó többi tag időértékétől, vm. az igejel történetminőségétől és módértékétől is függ.

1.3. A magyar igeidőjelek keletkezésének ideje, anyaga és forrása

1.3.1. A nyelvtörténeti kutatásban gyakori jelenség, hogy csak átfogó, nagy nyelvtörténeti korszakokban gondolkodva lehet meghatározni egy nyelvi elem keletkezésének idejét. A magyar időjelek ez irányú vizsgálata ma még nem jutott nyugvópontra. Az azonban már bizonyos, hogy az időtudat kialakulásával kronológiailag párhuzamos fejlemény az időjelrendszer kifejlődése.

Berrár Jolán Magyar történeti mondattan-ában igen óvatosan a "külön élet" idejére helyezi az időjelek létrejöttének idejét, majd hozzáteszi: "A finnugor alapnyelvben még nem voltak külön kifejezőeszközök az ige idejének jelölésére." (i.m. 20.1.)

Az uráli összehasonlító nyelvtudományi kutatások – sok esetben a nyelvtörténet segédtudományainak – újabb adatai megdönthetőnek tartják azt az álláspontot, miszerint "a finnugor igealakok (...) eredetileg semiféle időt nem fejeztek ki". (Klemm: Magyar történeti mondattan 71.1)

A Bárczi-Benkő-Berrár-szerkesztette kézikönyv megfelelő fejezetének írója már tekintetbe veszi az újabb fejleményeket, a megfogalmazás így hangzik: "Az alapnyelvnek feltehetően megvoltak az eszközei a különböző igeidők kifejezésére; egyes finnugor nyelvészek véleménye szerint az *é*, -*áj*eles elbeszélő múlt alapnyelvi eredetű." (i.m. 419.1)

1.3.2. Az igeidőjelek eredetileg olyan képzők voltak, amelyek a cselekvés különféle minőségét jelölték. Az ige időértékének és az igeminőségnek az összefüggését példázzák a mai szamojéd nyelvek időjelölési sajátosságai; az időjellel ellátott igealakokon kívül ui. létezik egy *neutrális* igeidőnek nevezett időjel nélküli igei paradigmásor is. Pl. a *momentán* igeik időjel és egyéb képző nélküli alakja múlt időt jelöl, míg a *duratív* minőséges csoportba tartozók jelen időt.

Nyelvünkben az igeminőséget kifejező képzők alapjelentésüket megőrizve váltak időjellekké; a névszóképzők közül a befejezett melléknévi igenévképző (a folyamatos melléknévi igenévképző időjellel válásának

kérdése még igen vitás), az igeképzők közül a gyakorító és mozzanatos képzők voltak alkalmasak az időfogalom kifejezésére.

Az igenévképzőnek ezt a szerepét vizsgálva állapítja meg Hajdú Péter, hogy a mai uráli nyelvek igeidő-alakjaiban szereplő igenevek jelenléte azt is bizonyíthatja, hogy egyes *aglosszális eszközök* már a protouráli időszakban kifejezheték az igeik időértékét.

A magyar nyelvnek még az osztják és vogul nyelvvel sincsen közös időjele: a közös alapnyelvi képzők tehát más-más különfejlődési utat mutatnak.

II.

2.1. A módszerről

2.1.1. A kódex különböző műfaji és tematikai összetevőinek vizsgálatakor jelentős igemód- és igeidő-használati különbségeket tapasztalhatunk. Az időjel-használatra korlátozva a megfigyelést, e jelenség legszembevetőbbnek bizonyul a zsoltárok és a Passió-rész szövegének összevetésekor. Ennek nyitját valószínűleg részben tematikai, részben formai különbözőségükben kell keresni.

A zsoltárok vallásos énekek, a liturgia menetébe épülnek be, szubjektív hangjuk, szenvedélyes líraiságuk, de főleg nagy nyelvi erejük révén költészeti remekművértékűek. A belőlük áradó és indulatot grammatikai eszközként éppen az igehasználata tükrözi.

Másik pólusként, a Passió-részlet szövege több szempontból is megérdemli a behatóbb vizsgálatot. Krisztus kínszenvedését a Biblia újszövetségi részében az evangélisták szinte azonos módon mondják el; innen a szöveg kanonizált jellege, tehát olyan szöveg, amelynek tekintélye kizár minden lényegesebb változtatást.

A kódexünkbe bekerült Passió-töredék dramatizált szöveg, a történet Mária és Anzelmus tanítvány párbeszédéből tárul elénk azzal, hogy háttérből a még egy narrátor is megszólal időnként.

E többsíkú kommunikációs forma gazdagabb időjelölési rendszert igényel, a szöveg kanonizáltsága következtében pedig a latin nyelv "szövegnevelő" hatására kielemezhetőbb a latinhoz való hűség.

2.1.2. Ahhoz, hogy az Apor-kódex igeidőinek alaktani vizsgálatakor ezek a használatra vonatkozó tényezők is kifejezésre juthassanak, a munka első szakaszában a kódex egészéből ki kellett választani a megfelelő törzsanyagot. Itt tekintettel kellett lenni a zsoltárok terjedelmére és tematikájára is. Noha itt is találunk – ha nem is nagy számban – elbeszélésszerű szöveget, a zsoltárok túlnyomó része emelkedett stílusú és homogén szövegszerkesztésű.

A vizsgálat alapjául kijelölt corpus kiválasztása után a szöveg olvasatának az elkészítése következett, majd a *teljes időrendszer* kicédulázása. Kiindulópontként Károly Sándornak a Bécsi Kódex morfológiai feldolgozását tartalmazó nyelvtana szolgált azzal, hogy a tőle eltérő módszerbeli megközelítést a következő szempontok indokolják:

A) Az igeidőknek jelek szerint csoportosítása és leírása – mely az elbeszélő múltat (praesens perfectum historicum), a befejezett múltat (praesens perfectum logicum) tartalmazza –, nem teszi lehetővé a teljes időrendszer feltérképezését. Ehhez a suffixum nélküli csoportok felállítását is el kell végezni. Ezért a dolgozatban a jelen ($\emptyset$ morfémas) igeidők is megtalálhatók; a jelen idő, az egyszerű jövő idő, vm. az összetett igeidők ide sorolható alakjai.

"Az időjelkategoría (...) a morfológiában olyan morfémakatóriát alkot, amely az ige szerkezetében az igető után és az esetleges módjel előtt helyezkedik el és – $\emptyset$ morféma fokán legalább - minden igében szükségképpen meg kell lennie." (Károly S.: A Bécsi Kódex nyelvtana 11.1)

A $\emptyset$ morféma alakjában jelentkező időjel azonos kategóriájú pl. az -and/-end, a -t időjellel, az ige morfológiai szerkezetében ugyanazt a szerepet tölti be. Csoportosításuknál azonban más morfémakatóriák (módjel, személyrag) is szerepet játszanak.

B) Mivel az Apor-kódex szókészletének összegezése – megfelelő helyesírással és lelőhellyel – még nem készült el, az *ideidők* adatainak közlését nem lehetett csak olvasatra korlátozni, mert a szóalakoknak előzetes szókészlet, fonetikai-fonológiai feldolgozás híján *hangtani* és *helyesírási* kutatásához is alapul kell szolgálniuk. Erre a Volf-féle kiadás némileg feloldott betűhív átírása megfelel, a következő átírással: L = ě; Q = ō; $\psi = \dot{v}$; a kiasás a második kéz mellékjeles helyesírását megőrizte, míg a nazálisokat feloldva és kurzívval nyomtatva tolmácsolja.

Ahhoz, hogy az Apor-kódex igeidő-rendszerének szinkron képét mérlegelni tudjuk, megfelelő viszonyítási alapot nyújtott a korábbi, illetve időben közel álló, rövidebb nyelvemlékeink igeidőinek bemutatása. Erre a célra a Halotti Beszéd, az Ómagyar Mária-siralom, a Königsbergi Töredék, a Marosvásárhelyi Sorok és a Szabács

Viadala szövegét céduláztam ki.

2.1.3. A jelölésrendszerről

Az igeidőket a dolgozatban a következő rendszer szemlélteti:

- $T_{\emptyset}$ = tempus praesens imperfectum: jelen idő
- T_h = tempus praesens perfectum historicum; elbeszélő múlt
- T_p = tempus praesens perfectum logicum: befejezett múlt
- $T_{\emptyset}$ = tempus futurum imperfectum: egyszerű jövő idő
- T_f = tempus futurum perfectum: befejezett jövő
- $M_{\emptyset}$ = modus indicativus
- M_i = modus conditionalis
- M_c = modus imperativus
- P_s = suffixum personale subiectivum: alanyi személyrag
- P_o = suffixum personale obiectivum: tárgyas személyrag
- sg = singularis
- pl = pluralis

A morfológiai kategóriák (időjelek), illetve ezek variánsainak címszavai után a corpusban összes igeidőelőfordulás megtalálható.

Az *ír vala* féle igeidőket a megfelelő igék szócikkében soroljuk fel, tehát a segédige előtti igealaknál.

A szótárszerű feldolgozásmód a gyors megközelítés mellett a gyakorisági vizsgálatot is lehetővé teszi.

A szótárrészben szögletes zárójel, I I tartalmazza a mai helyesírási olvasatot azokon a helyeken, ahol ez a kontextusból kikövetkeztetett alak az igeidő értékére nézve fontos.

Mivel az említett korai szövegemlék-csoport igeidő-használata (a *Szabács-Viadala*-ét némileg kivéve) már a szövegek terjedelménél fogva sem, de keletkezésük időbeli különbözősége miatt sem tükrözheti a középkori igeidő-használat gazdagságát; közlésüket elsősorban a bennük található igeidőcsoportok szerint végezzük el.

2.2. A legkorábbi szövegemlék-csoport igeidői:

2.2.1. *Halotti Beszéd*

praesens imperfectum:

- (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_s sg2: holz
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_s p11: vogmuc 3, uogmuc 1
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_o sg3: mulchotia
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_o p11: tumetive
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_o p12: latiatuc **2**
 (T $\emptyset$ + Mi) + P_s sg3: iorgo $\int$ un, kegiggen
 (T $\emptyset$ + Mi) - P_o sg3: oggun
 (T $\emptyset$ + Mi) + P_o sg3: bu $\int$ ca $\int$ a 2, helhezie, ilezie, (mige) zocoztia vola,
 ovga, zoboducha, veze $\int$ fe, vimagguc 3, uimagguc
 1
 (T $\emptyset$ + Mi) + P_o p12: kea $\int$ atuc
 (T $\emptyset$ + Mi) + P_s p13: lgenec, uimaggonoc
 (T $\emptyset$ + Mc) + P_s sg3: eneyc

praesens perfectum historicum:

- Th + (M $\emptyset$ + P_s sg3-): -a: uola -e: Engede, mente
 Th + (V_{rst}) + (M $\emptyset$ + P_x): levn
 Th + (M $\emptyset$ + P_x): -é-(P_s): Horogu vec (sg. 3) -é-(P_o): evec 3 (sg. 3)
 Th + (M $\emptyset$ - P_o sg3 $\emptyset$): -á: Hadlaua Ihadlávál, munda Imundál, mundoa
 Imundoál, titutoa Itilutoál -é: feledeve
 Ifeledevél, veteve Ivetevél

praesens perfectum logicum:

- T_p + (M $\emptyset$ + P_x): -t- + (P_o): odutta vola

futurum perfectum:

- T_f + (M $\emptyset$ + P_x): emdul

2.2.2. *Ómagyar Mária-siralom*

praesens imperfectum:

- (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_s sg1: epcdek, ozuk, /epedyk
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_o sg1: erzem
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_s sg2: kynzathul, werethul
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_s sg2: thez ItészI
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_o sg2: ulud 'ölöd'
 (T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_s sg3 $\emptyset$: arad, farad, hyul, hioll, hol, Scegenul
 Iszégyenüll, therthetyk
 (T $\emptyset$ + Mi) + P_s sg2: kynza $\int$ al, Wegh

- ($T_{\emptyset} + M_i$) + P_o sg2: kyniuhhad, thekunched
 ($T_{\emptyset} + M_i$) + P_s sg3: felleyn, illen, leg 'legyen', maroggun
 ($T_{\emptyset} + M_i$) + P_s p12: Keguggethuk
 ($T_{\emptyset} + M_i$) + P_o p12: ullyctuk

praesens perfectum historicum:

- $T_h + (M_{\emptyset} + P_s$ sg3 $\emptyset)$: -e: ere
 $T_h + (M_{\emptyset} + P_o$ sg3 $\emptyset)$: -e: egyre
 $T_h + (M_{\emptyset} + P_x)$: -é- + (Ps):Volek (sg.1)

2.2.3. *Königsbergi Töredék*

praesens imperfectum:

- ($T_{\emptyset} + M_{\emptyset}$) + P_s sg1: illethet, tart
 ($T_{\emptyset} + M_{\emptyset}$) + P_o sg1: etety, ymleti, mu/ia
 ($T_{\emptyset} + M_{\emptyset}$) + P_o p11: e/meriuc, latiuc, Tudyuc, tudhotiuc
 ($T_{\emptyset} + M_i$) + P_s sg3: legen, leyc/ffen, maradha/ffun
 ($T_{\emptyset} + M_i$) + P_o sg3: /ciulhessen
 ($T_{\emptyset} + M_c$) + P_s sg3: uolna
 ($T_{\emptyset} + M_c$) + P_o p11: lelhetneync

praesens perfectum historicum:

- $T_h + (M_{\emptyset} + P_o$ sg3 $\emptyset)$: -é: furj/ete Ifürisztél
 $T_h + (M_{\emptyset} + P_x)$: -á- + (Ps): /colanoc

praesens perfectum logicum:

- $T_p + (M_{\emptyset} + P_x)$: -tt- + (Ps): levt wala

2.2.4. *Marosvásárhelyi Sorok*

praesens imperfectum:

- ($T_{\emptyset} + M_{\emptyset}$) + P_s sg3: lezen, tezen
 ($T_{\emptyset} + M_{\emptyset}$) + P_s p13: (el)futnak

futurum perfectum:

- $T_f + (M_{\emptyset} + P_s$ sg3 $\emptyset)$: -end: (meg) elend, (el)viucnd
 $T_f + (M_{\emptyset} + P_x)$: -and- + (P_o): hallandia

2.2.5. *Szabács Viadala*

praesens imperfectum: agyon IadjonI, (meg)adnak, akarna, bezel, býr-hattyak, erc3ek, hadnak, hagya, hagywk, halyon, ha/ad volt, hoz, illethne, ymagyon, yrhattyak, ylenchwk, kel, ke3wl, kyalthnak, lathna, lethyak, legyen, lenne, lezen, lwnck, ma/ollya, megyen, mehe/ffenck, mond, módhat, nýnc3 2, ne3ý, fyr, 3oknak, tolmac3ollya, vadnak, valnek, vehe/ffenck,

praesens perfectum historicum (meg)adak, bótata, elmelle, erw/ffwhthete, e/ffmerek, fardola, hagyak, hala, halanak 2, (meg) hallak, hoz-tata, ywth volna, ywta, ke3de, kaytanak, ke3dek, lwt, lwn 5, lwt volna, merenek, muta, ohaytanak, (Meg) feregleg, terenek, twbbwhthete, twn, twneck, twrletenek, vala, valanak, vara, wwnek, (fel) vótata

praesens perfectum logicum: arhattak, haltak, holtak, lwt, lwttek IlöttekI, lwttek IlüttekI, mutatta, nugatta, /rumlottak, tartotta, tarthottak, twttek, tetek, vallottak, volt 4, wolt 2, voltak 2, volt volna, wuttek

2.3. Az Apor-kódex két kiválasztott corpusát összehasonlítva az előforduló igeidők adatai a következők:

	ZSOLTÁROK	PRÓZAI SZÖVEG
jelen idő	258	136
elbeszélő múlt	28	183
befejezett múlt	109	47
befejezett jövő	9	3

A táblázatból – ha nem is 100%-os érvényességgel – néhány dolog azonnal nyilvánvalóvá válik: egyrészt, hogy a zsoltárok jelen idejű igealakjainak a száma jóval magasabb, mint a prózai részben, amiből esetleg következtetni lehet arra, hogy a kontextusban ezek egy része befejezetlen jelent, illetve átképzeléses múltat; másrészt, hogy a prózai szöveg elbeszélő stílusának megfelel a megszámú elbeszélő múlt igealak.

2.3.1. I. számú corpus - igeidők bemutatása

tempus praesens perfectum historicum: (Th:{-a}),

$T_h + (M_- + P_s \text{ sg}_3_-)$:

- a; akara, fordwla, (el) fwta, imada, ymada 3, yarwla, Iarwla, lata, Lata, fyra, zakazta, zola, zoola, (fel) tamada, vala 3, wala 10
- e: felele 4, (Flele), ygere, Iewe 2, yewe 2, (fel) kele, keere, kylde, (ky) Mene, mene 3, (el) mene, were

$T_h + (M_\phi + P_o \text{ sg}_3_\phi)$:

- á: akara, (el) arola 2, batoroyta, chapa, (fel) akaazta, (altal) folya, (meg) halla, hywa, (Be) hoza, Imada, (altal) yara, lata 2, monda 36, Monda, (meg) zaggata, (meg) tagada, twda, (megh) Twda, (el)waga, (megh) wigazta
- é: felele 3, kerde 3, keerde, kezde, (Be) kethe, ketez- tetee, kylde 2, lyle 'lelé', pekde/ce, thewe, verette, (ky) wewe, (ky) wywe

$T_h + (M_\phi + P_x)$:

- á- + (Ps): Adal, chenalanak, (el) elwanak, fwtnak, (el) fwtnak, (fel) reakodanak, fyrale, (el) tazygalanak, walal 2, valanak, valalee, walalee 3, wallal
- á- + (Po): (Reya) adak, akaram, Arwlad (el), (meg) fogak, (el) hagyak, hallam, (ky)hozak, karomlak, latam, Mondam, mondak,, Mondak, (meg) Mondak
- é- + (Ps); (be) akarek, (sg.1), bekellek (sg. 3), (megh) emlekezek (sg. 3), e/enek, felelnek, (el) fwtyk Iel- futéKI, (Meeg) haragweek (sg. 3), (meg)ielenek (sg. 3), (megh) ylenek (sg. 3), kenzatek (sg. 3), kezdenek, (el) menenek, (meg) ewletenek, (el) Reytezek, wachara- lek (sg. 3), wallek (sg. 3)
- é- + (Po): (meg) fezeytek (pl. 3), (megh) ketezek (pl. 3), (megh) elek ImégölékI (pl. 3), pekde/ eg IpëkděsékI(pl.3) werek (pl. 3), wyt etek (pl. 3), wiwek (pl.3) 4

-ó- + (Po pl1): hallok
 $T_h = (V_{rst}) + (M_\phi + P_x)$:
 ö: len IlónI, lew, lewn 2, lewny Ilón-ëI

tempus praesens perfectum logicum: (Tp:-t)

$T_p + (M_\phi + P_s \text{ sg}3 \phi)$:
 -t (Mai -t~tt): feleth IfeleltI, wolth, ||-t vala: Mentwala, (el)
 Mentwala
 -ot (Mai -tt): ||-ot vala: Mondhoth wala, prdikallotwala Iprédikállott
 valaI, predicallotwala, zalotwala, || -ot volna:
 kenzatot wolna, (meg) waltatott wolna,
 -ët (Mai -ëtt); izenteteth (Megh), (el) kezdeteth, ||-ëtt volt: kerc/tet
 wolth ? Ikeresëtt voltI
 $T_p + (M- + P_x)$:
 -t- + (P_s): zoltam, weztek (el), wetkeztem, vigattam, woltam
 -t- + (P_o): (el) arwltam, e/merte, feleltem 2 (meg)haytta,(El) hyt-
 tette, lattalak 2, Latok, Twtta||-t- vala: attauala,
 arwltawala, eltette wala, foltawala (megh) (meg)
 monta wala, (meg) Moftawala, Tagattawala
 (megh)||-t- volna: (bc) erte volna, latta wala
 -tt- + (P_s):yetttem, Tettek, !-tt- vala: lettek wala
 -tt- (P_o): tette
 -ott- + (P_o): hallottak, (fel)tamaztotta, (meg) tiltotta ||-ott- vala:
 (meg) wigaztottawala
 -ett- + (P_s): Bezelletem IbeszëllëttemI

tempus futurum perfectum: (Tf:-nd)

$T_f + (M_\phi - P_x)$: -and- + (P_o): mondandom
 -end- + (P_s): kerdenlek
 -end- + (P_o): viendik

tempus praesens imperfectum:

$T_\phi + M_\phi + P_s \text{ sg}1$:
 -k: adok, lelek 2, /yrhatok, wagyok 2, ||-k vala: /yrok wala
 $(T_\phi + M_\phi) + P_o \text{ sg}1$:
 -m: akarom, (el) bochatom 2, (megh) iclentem, kerhetem, mondom,
 (meg) oftoroztatom, ||-m vala: aloytomwala,
 bizomwala, halomwala, twdomwala2
 $(T_\phi + M_\phi) + P_s \text{ sg}2$:
 -l: felzee Ifélsz-el, kerdez IkérdezzI, tagach ItagadsI, vallaz, werz
 $(T_\phi + M_\phi) + P_s \text{ sg}2 \phi$:
 (gy) + ϕ :wagy 3
 $(T_\phi + M_\phi) + P_o \text{ sg}2$:
 -d: akarodh, mondog
 $(T_\phi + M_\phi + P_s \text{ sg}3 \phi)$: (el) arol, kel IkellI,(El) kezelgeth, prohetyzal,
 zol, wez (el), vigatzal (megh) || ϕ vala: alwala 2,
 foly wala 2, kerengh wala

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_O sg3:

-a: (fel)alkothatya, (meg)foythya, zorytya, twdgya $\parallel$ -a vala: (el) bochatya wala, (meg) nytya wala

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_O sg3:

-i: yrdeṃly, (megh) Ielenty, kere $\int$ y, (meg)Menthya, (le)terhety $\parallel$ -i vala: kery wala

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_S sg3:

-n: nynchen, wagyon 3

(T $\emptyset$ + M4) + P_S sg3:

-ik: Kezdetyk

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_S pl1:

-nk: /yronok, tezenk, 'teszünk'

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_O pl1:

-juk: twgyok 2

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_O pl2:

-játok: Latyatok, halyatok

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_S pl2:

-tók -tek: (el) bochattok, gondoltok, kere $\int$ lhek IkcrestökI2

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_O pl2:

-itek: (meg) e $\int$ merhetitek

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_S pl3:

-nak -nek: (clew)allanak, bochatanak 2, ercznek, kayaltIal $\parallel$ nak, kenyerewlnek 2, $\parallel$ -nak vala: kayalnak wala Ikajáltnak valal, kayaltIal $\parallel$ nak wla Ivalal $\parallel$ -nek vala: kethnek vala, tyznek wala

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_O pl3:

-ják: (meg) akazyak $\parallel$ -ják vala: hwzyak vala

(T $\emptyset$ + M $\emptyset$) + P_O pl3:

-ik: werik $\parallel$ -ik vala, yweltyk wala, weryk vala

(T $\emptyset$ + Mi) + P_O s sg2:

-d: archad, fezeych (meg) 2, Fezych (meg) 3, fordohad, keergyed, mongyad 2, Mongyadad, tugyad, vedd(el) Ivedd ell

(T $\emptyset$ + Mi) + P_S sg2: : halgas (megh), lgy 2, zabadoych (meg), Tegy, Tekench (meg)

(T $\emptyset$ + Mi) + P_S sg3:

-n: kellyen, legem 3

(T $\emptyset$ + Mi) + P_S pl2:

-tok -tek: ke//erewletek (Megh), /yryatok 2

(T $\emptyset$ + Mi) + P_O pl2:

-átok: akaryatok, hagyatok, tarchatok

(T $\emptyset$ + Mi) + P_O pl3:

-ák -ék: (meg) fezeychek, karomlyak, o $\int$ torozak, pegde $\int$ ek

(T $\emptyset$ + M_C) + P_O sg1: adatnam

(T $\emptyset$ + M_C) + P_S o sg3: (meg) ielentene, kyldene, Iarna, (meg) Monthatna, (el) zabadwl $\parallel$ na, (be) telye $\int$ ednek, tenne 3

(T $\emptyset$ + M_C) + P_S sg3: : wolna, (wl $\parallel$ na)

(T- -Mc) + P_s o p13: mondanak, ytelneyeek, (megh) oltalmaznanak 2,
(el) zabadoytanak, (meg)zabadoytanak

2.3.2. II. számú corpus - igeidők bemutatása

tempus praesens perfectum historicum: (T_h: {-a})

T_h + (M_∅ + P_s sg3_∅): -a: ada 4

-e: (fel) mene

-ö: (meg) ^élt^é 2

T_h + (M_∅ + P_o sg3_∅): -á: (Ki)fordeita 2

-é: eretzte, (meg) eue, geritzte, rekezte, (el) vezte

-e: (el^é) kelle

T_h + (M_∅ + P_x): -é- + (P_s): elegendnének, elmenék, (meg) em-
lkezzenek, e^ének, mondek 2,

-á- + (P_s) : valanak 2

tempus praesens perfectum logicum: (T_p: -t)

T_p + (M_∅ + P_s sg3_∅):

-t (Mai -t -tt): el^élk^élt, (meg) indolt, i^ét, l^ét, (fel) ment, (el) mvl^t,
zolt, t^ét 3

-ot (Mai -ott): bizot, (meg) fogatkozot, halgatot (meg), (fel) magaz-
tatot, Mondott, (meg) zabadcitot ~~t~~-ot vala:
adoth wala

-et (Mai -ett): bezell^tet, (meg) beteg^élt^étet, Erez^tet, (meg)
er^é^é/^éit^étet, (meg)er^é^é/^élt^étet, kelt^tet, reit^tet
(el), ^égkezet

T_p + (M_∅ + P_x):

-t- + (P_s): alaztal, alaztattam, alkottanak, A^ttanak, (meg) batoroltak,
czepegt^tek, (meg) e^é/m^értel 2, e^é/tenek,
(meg)fegett^ttenk, (meg) fogatkoz^tonk 2, (meg)
fogatkoz^tanak, futtam, g^élt^étek, (meg) haborol-
tonk, (ki) hoz^tal, (fel)k^élt^étem, k^éu^étt^étem, lat^tonk,
(fel) magaz^ttattal, (ffel) mentel, (Altal) ment^ten^k,
Ór^élt^éen^k, ^tet^ten^k (meg), (be) t^élt^éen^k, (el)
t^étt^él

-t- + (P_o): birtad, (meg) e^é/m^érted 2, e^é/m^ért^é, (meg) e^é/m^ért^é, fog^tad,
g^élt^étem 2, g^élt^étek, (meg) huz^ta, (meg) lattad,
Latta, lattak, ^ériz^té

-tt- + (P_s): fog^ttal Ifogadt^éll, l^éttel 2, l^étt^étek, l^étt^étenek, mywelk^tet^él, (Ki)
^étt^étem, 'kiöntöttem', t^étt^él, V^éttel 2, vigattam, V^éttel, V^éttel

-tt- + (P_o): atta 2, vet^ted 2, vette, (ki) v^étt^étek

-ott- + (P_s): (meg) bizoncit^tal 2, kaial^tottam, mond^tal, omlot-
tanak, (meg) tiz^teit^tal, (meg) val^tott^tanak

-ott- + (P_o): hall^totta, onzoll^tottam, (meg)zabadcit^totta

-^étt- + (P_s): bezell^tett^ének, (el) reit^tett^étek, zer^tzett^él

-ett- + (P_o): Erez^tette, (Meg) ert^tett^é 2, (meg) gorbeit^tett^étek, tekent^tet-
tem, (meg) tokell^tett^éd, | -ett- volna: (ky) men-
tette volna

-ött- + (P_s): uuoltottem, Juoltottem

-att- + (P_s): bizoneitattak

tempus futurum perfectum: (Tf: -nd)

T_f + (M_∅ + P_s sg_∅): -and: latand

T_f + (M_∅ + P_x): -and- + (P_s): lakandom, (le) zallandok

-end- + (P_s): lendnek, (fel) menendek, (altal) menendez, (ki) menendez, (meg) űlendez

-end- + (P_o): veendem

tempus praesens imperfectum:

(T_∅ + M_∅) + P_s sg1:

-k: aldok 2, encklek 4, hatok, Iuóltók, (fel) kelek 2, megek, (Be) megek, mondok 2, vagok, Vallok 3, Vigadok, || -k vala: iarokuala, Jekzekuala, latok uala

(T_∅ + M_∅) + P_o sg1:

-m: (meg) adom, encklem 2, (meg) fordeitom 2, hirdetem 2, (meg) merem, (ki) noitom, (meg) oztom, orizem, remenkedem, (Meg) zamlalom, vigadom, || -m vala: (meg) leletezemuala

(T_∅ + M_∅) + P_o s sg2:

-sz: valasztaz, itelzi litélsz-eI, birz,

-d: (meg)meucted

-O: meeg ImégyI, vag, vag 5

(T_∅ + M_∅) + P_s sg3_∅: aad 2, (el) fol, (el) foly, halgat (meg), (le) hul, yelentet, kenyerek, kenyerekw, ker, lakoztat, mond, nincz, Paranczol, (megh) tanyth, tart, (meg) valaszt, Vigad

(T_∅ + M_∅) + P_o sg3:

-ja: agga, halgatta, (meg) mongya, (meg) moŷŷa, (megh) olthalmazza, (meg) roncza, változtatta,

-i: (meg) emezti, ynty, (meg)zegi 2, (meg) tŷeri,

(T_∅ + M_∅) + P_s sg3:

-ik: bozonkodyk, lakozik, (meg)tiztoltatik, vralkodik 2, vallatik, (meg) vilagoŷoltatik,

(T_∅ + M_∅) + P_s sg3:

-n: (el)mennyen, vagyon 2, vagon, vagon, wagyon, (ki) vizen 3

(T_∅ + M_∅) + P_s pl1:

-nk: tezonk, vagonk, vigadonk 2

(T_∅ + M_∅) + P_s pl2:

-tok: bezelletek, itelletek, kezeitel, mywelkettek, mondotok,

(T_∅ + M_∅) + P_o pl2:

-itek: felitek,

-játok: gancitatok

(T_∅ + M_∅) + P_s pl3:

-nak: aiandokoznak, akarnak, alkottatnak, hazudnak irattatnak, lakoznak 2, magaztatnak (fel), morognak, moz-doltatnak, (meg) nomodnak, (meg) ŷokaŷoltatnak, wadnak, Vallanak 2, változtatnak, uarnak

-nek: bezelnek, egge/öltenek, ellenkednek, enckelnek, (meg) emlekeztetnek, ertenek, (meg) feicreitettek (cl) himletnek, (El) idegenöltenek, iöncnek, leznek, mennek, neznek, viznek

(T~~∅~~ + M~~∅~~) + P_o pl3:

-ik: kerengik 2,

-ják: (meg) tuggak

(T~~∅~~ + M_i) + P_s sg1: fu//ak

(T~~∅~~ + M_i) + P_s sg2: -l: (ffcl) agazta//al 2, Egekeziel, Vgekeziel, veze//cl (el)

(T~~∅~~ + M_i) + P_o sg2:

-d: e/merd (meg), (meg)forbatlad, (El) himczed 2, Hozd (ki), (meg) ielcnczed, la//ad, olclled (meg), (Meg) porchad, tokelled (meg), toried (meg), tuggad, Vduozehed, (le)uc//cd, vi//clled, vi//clled 2

(T~~∅~~ + M_i) + P_s sg o: Ag, Bizoneh (meg), fordech (cl), Irgalmaz 3, (meg) halgas, Kel (fel) 4, Kely (fel), kerg (meg) las, leg, Mencz (meg) 3, Zabadch (meg), Tekencz, uduozoh, vig

(T- + M_i) + P_s sg3:

-n: (meg) algon 3, (meg) azion, imaggon, irgalmazion 2, (Fel) kellen, legen, (el) mennen 2, mongon

-j + -ék: hyrdette//ek, (meg) kameneggek, (be) marta//ck, viragozick

(T~~∅~~ + M_i) + P_o sg3: (meg) vilago/eha, (megh) mencze

(T~~∅~~ + M_i) + P_s pl2:

-tok: aggatok, (Meg) alogatok, fordollatok (meg), hallga//at-tauziatok (el), Vigaggatok

-tek: Orolletek, tegetek, Enckeletek

(T~~∅~~ + M_i) + P_o pl2:

-j + -átok: aggatok, la//atok, mongatok 4

-j + -étek: tegetek

m(T~~∅~~ + M_i) + P_s pl3:

-nek: (meg) betegölte//enek, (cl) feleggenc, generkeggenc, (cl)himle//enck, Eriöllenek, Eruendeczienck, zenueggenc 2, (el) vezienck,

-nak: (meg)fogatta//anak, (meg) fogatkozianak, (Meg) fordollanak 2, (el) fu//anak, (meg)zabadolta//anak, Vigagganak 2,

(T~~∅~~ + M_i) + P_s pl3: (meg) vegek, (ki) rekeziek

(T~~∅~~ + M_c) + P_s o sg3: alkottatnek, (meg) e/merne, Kewanna, (meg) olne, wolna,

(T~~∅~~ + M_c) + P_s o pl3: Vallanak, lenenek

3. Összegezés

3.1. Az elbeszélő múlt alaktani gazdasággal van jelen a kódexban. Főként az I. számú corpusra (Passió) jellemző ez, amely elbeszélő próza; itt az elbeszélő múlt azt a cselekménysort jelöli, amely az elbeszélésnek a főmoz-

zanatait képezi. Ez a szövegünkben betöltött szerepe megfelel *Szarvas Gábor* funkciókörülírásának, amellyel az *ira* alakot definiálta: "Ezek valamely történetek azon eseményei lesznek, melyek különváltak a mellékörülményektől magának a történetnek mintegy magvát, velejét láttatják velünk." (Szarvas G.: A magyar igeidők 33.1.)

Szövegünkben is az egyes 3. személyben leggyakoribb az elbeszélő múlt - ezt már a korábbi nyelvemlékekben is meg lehet figyelni -, vm. a Passió párbeszédese részeiben egy igen ritka, történés-konstatáló szerepben (egyes 2. személy) is előfordul ez az idő (pl. *ýrale, wala, Adal*).

A II. számú corpus (zsoltárok) szövegében jóval kisebb mértékű az elbeszélő múlt használata (183:28 az arány). Ez közvetlenül összefügg a megnövekedett számú jelenidő- és múltidő-használattal; tehát a zsoltárok egyébként sem elbeszélőszzerű szövegében egyrészt az átképzeléses jelen (*praensens historicum*), másrészt pedig a -t-s perfectum veszi át az elbeszélő múlt helyét.

3.2. A *befejezett múlt* előfordulását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a mozzanatos igéknél jelentkezik (*felelth, tetth, zoltam* stb.); a tartós cselekvést jelentő igék múlt idejű alakja *összetett múlt* formájában jelentkezik (pl. *predicallotwala, zalotwala, foltawala* stb.). A geminálódott időjel (-it) jelölése ingadozó, helyenként a *hangérték nélküli h* helyettesíti (pl. *Mondoth wala, izenttetth*).

3.3. Az *összetett ideidők* különböző típusaira kevés példát nyújt a kódex szövege.

3.3.1. Ez különösen érvényes az *írt volt/ír volt* típusra. *Bánhidi Zoltán* ezt a jelenséget időben is meghatározza: "...első nyelvemlékeink korában *volt-os* összetétel szinte alig akadt (...), a XVI. század elejétől kezdve viszont mind gyakrabban feltűnik..." (B.Z.: A magyar összetett igealakok jelentéstörténete 3.1.)

Fontos lehet annak megállapítása, hogy a 25o. lap 18. sorában levő *kerefler wolph* főigéje valóban jelen idejű, vagy pedig téves másolást feltételezve a *kereflert* perfectum-formát kell keresni. A szövegkörnyezet ez utóbbit támogatja: "Ees *keerde* herodes ha az *wolph* az gyermek *kyth* atyam *kerefler wolph*: Ees *kyert* *fook* gyermeketh *meg ewlwtwnek*..." (250 1. 18-19. sor).

A *keres* igének szükségszerűen az elbeszélő múlt *öletének*-nél régibb múlt időt kell kifejeznie, amire a *keresett volt* a legmegfelelőbb; egyrészt ennek fejlődik ki később régmúlt jelentése, másrészt az *ír volt* (esetünkben keresztet volt) forma a XVI. század végéig szinte alig jelenik meg (a *Szabács Viadalá*-ban egy adat: *ha/ad volt*).

3.3.2. Az *ír vala* típus eléggé gyakori szövegünkben – befejezetlen, tartós, illetve ismétlődő cselekvést fejez ki. Az egyetlen korai – s nem is egyértelműen igekötős igeidőnek felfogható – Halotti Beszéd-beli *mige zocoztia vola* példától eltekintve ez az igeidő ritkán jelenik meg igekötővel – az ige alapjelentése és az igekötő perfektíváló szerepe ui. összeférhetetlen. Az Apor-kódexban mégis találunk ilyen alakot: *el bochatya wala, el foly wala, meg leletezem uala*; mely formák jelentésükben nyilvánvalóan a cselekvés mozzanatainak ismétlődését fejezik ki, de *tévesztések* is lehetnek.

Mindkét elemében személyragozott forma (írok valék) a vizsgált anyagban nem fordult elő.

3.3.3. Az *irt vala* az előbbihez hasonlóan megtalálható, szabályosan a mütban befejezett cselekvést, történést kifejező igéknél (pl. Mentwala, at-tauala).

3.3.4. Az *irt volna* alak nyelvfejlődésbeli kontinuitását és mai köznyelvi jelenlétét szükségessége eredményezte. Mindkét corpusban megjelenik.

3.3.5. A későbbi századokban sok vitát megért *irni fog* alak a vizsgált anyagban nem jelenik meg; mozzanatos, illetve befejezett értelmű igék jelen ideje helyettesíti.

3.4. Az Apor-kódex igeidőinek tekintélyes részét képviselő jelen idejű alakokkal is érdemes foglalkozni. A $\emptyset$ morfémas igealak valójában nem fejez ki időt, tehát *akronisztikus*, de a konkrét szövegkörnyezetben különböző idővonatkozást kaphat. Kódexünkben is előfordul a jelen idős alak *általános értelmű* használatban, jövő értelemben (pl. el bochatom, el arol, vigasztal megh stb.), felszólítást kifejezve.

3.5. Az *-and/-end* jeles jövő idő kérdése az Apor-kódexban

Ismeretes, hogy a jövő időnek a finnugor nyelvekben nincs külön jele. Vagy a jeltelen igealakok szolgálnak erre, vagy összetett igealakokkal, körülírással fejezik ki.

A magyar nyelvben kifejlődött egy külön jövőidő-jel: az *-and/-end*. Korábbi alakja *-md* lehetett, ezt találjuk meg a Halotti Beszédben is: "y/a ki nopun emdul oz gimil/twl. halal nec halalaal holz". Az időjel az *-m* és *-d* mozzanatos képzők összetételéből alakult ki, s a mozzanatosság, a szándékoltóság, tehát a *conativ* jelentésen keresztül vált alkalmassá a jövő kifejezésére. Ennek a folyamatnak az ideje a vélemények szerint az ősmagyar kor lehetett (futamod- futand).

Élettörténete és használata körül mindig léteztek viták, kétségek. *Klemm Antal* történeti mondattanában megállapítja, hogy ezek az igealakok az élőbeszédben sohasem voltak igazán használatosak, főleg az irodalmi alkotásokban, a bibliafordításokban találhatóak meg.

Jelentéstörténetét vizsgálva, az Apor-kódex szövegében érdemes figyelemmel kísérni beszédhelyzeti beágyazódását, a mondat típusokat, amelyekben megjelenik, mert itt is bizonyítható az időjel eredetibb funkciója: a *függő idő* kifejezése. Az általános idő jelölésére ősi kifejezőeszközként a jelen idejű igealak szolgált, később a körülírt, analitikus formák.

Mészöly Gedeon a Halotti Beszéd *emdul* alakjáról ezt írja: "Hogy a HB. *emdul* igealakja nem egyenes állítást, hanem csak lehetőséget fejez ki, az kiténik abból, hogy ez az *-md* képzős futurum csak a "ki nopun..." kezdetű mellékmondatban van, mely egy föltett, egy *lehető* cselekvést fejez ki;"

A Marosvásárhelyi Sorok néhány mondatnyi töredékében három *-and/-end* jeles jövő időt is találunk: *el viuend, meg elend, hallandia*. Az a körülmény is, hogy a kódex a Vulgata latin szövegét tartalmazza, magyarázza ezeknek a ritka igeidőalakoknak a jelenlétét. A mondatok a következők:

1) "ha medue *el viuend* valami neme kelket IésI 2) *ha* miden te atyad

david kiral chach eggict meg elend Icsi 3) valaky azt hallandia az nog yelteft tezen..."

Mindhárom vizsgált igealak feltételes-időhatározói mellékmondatban szerepel (a harmadik példánál ráértéssel kiküszöbölhető a *ha* kötőszó hiánya), a főmondat igealakja jelen idejű.

Ilyen értelemben érdemes megvizsgálni az Apor-kódex néhány -and/-end jeles igeidejét:

1) Leggyakrabban jelentkezik feltételes mellékmondatban;

"*Ha ma en zomat hallangatok ne akariatok meg kemeitenctok tu zuucteket*" (93.zs.189.1.16. sor);

"*Ha en iga//agimat megfemnicitendik: es en paranzolatimat nem orizen-dik, Meg latom ve//öve//8 hamif//agokat...*" (88.zs. 23-25. sor).

2) Időhatározói mellékmondatban: "*Heit firfiu nem e meri es balgatak nem erti ezeket, Mikor ki kelendnek bunö//ök mikent zena: es meg tetendnek mendennek kik mvuelkednek hamif//agot...*" (91.zs.11-14. sor);

"*Orolnek en aiakim mikor eneklendek teneked...*" (70. zs. 4.s.)

3. Alanyi mellékmondatban: "*Bodog ember kit te oktataandaz vram* (93.zs.23. sor);

Az itt bemutatott példamondatokon túl gyakoriság szempontjából a feltételes mellékmondatbeli előfordulása a leggyakoribb.

A főmondatbeli ige kivétel nélkül jelen idejű, az -and/-end-es forma kizárólag a mellékmondat állítmányaként szerepel, amiből levonható a következtetés: az Apor-kódexban is – akárcsak a Bécsi Kódex szövegében -, ez a forma nem általában a jövő időt, hanem a jövőbeli cselekvésnek a főmondatból való függését jelölte – függő idő tehát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A magyar nyelv rendszere, Magyar Tudós Társaság, Buda, 1847.
2. A mai magyar nyelv rendszere I. Akadémiai K., Bp. 1961.
3. Bánhidi Zoltán: A magyar összetett igealakok jelentéstörténete, Akadémiai Kiadó, Bp., 1957.
4. Bárczi Géza: A magyar igeragozás rövid története, in: Nyelvtörténeti szöveg- és tanulmánygyűjtemény (Inczefi), Tankönyvkiadó, Bp.,1969.,136-149.1.
5. Berrár Jolán: Magyar történeti mondattan, Tankönyvkiadó Bp., 1957.
6. E.Abaffy Erzsébet: Latin hatás a XV-XVI. századi magyar igeragozásban, in: Arcális nyelvészeti tanulmányok (Balázs J.), Tankönyvkiadó,Bp.,1983.,113-181.1.
7. Gyomlay Gyula: A magyar igealakok rendszere MNy., XIX. évf. (1923), 133-137.1 XX. évf. (1924), 63-71.1.
8. Györke József: Az igeidő, Malich-Emlékkönyv, Bp. 1942., 95 + 103.1.
9. Hajdú Péter: Bevezetés az uráli nyelvtudományba,Tankönyvkiadó, Bp. 1976.
10. Horváth Károly: Széljegyzetek az Apor- és Döbrentei-kódexhez, Melich-Emlékkö nyv, 168-176.1.

11. Károly Sándor: A Bécsi Kódex nyelvtana, Akadémiai K., Bp., 1965.
12. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan, Bp., 1928.
13. Lotz János: A magyar igeidők szemantikai elemzése, Nyr., 1961.,69-82.1.
14. Pálfalvi Etelka: A magyar irodalmi nyelv kezdeti szakaszának néhány sajátosság a, Néprajz és Nyelvtud. X., 69-73.1.
15. Pásztor Emil: Az elbeszélő múlt idő az iskolában, Nyr.1961.,69-82.1.
16. Ruzsiczky Éva: A fog igével körülírt jövő idő kérdéséhez MNy. LI. évf.,233-2 39.1.
17. Simonyi Zsigmond;Tüzetes magyar nyelvtan I. Bp. 1895.
18. Soltész J.Katalin:Az elbeszélő múlt kihalása MNy.LIII.évf (1957), 127-138.1.19. Szarvas Gábor:A magyar igeidők, Pest , 1872.
20. Vámszer Márta: A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere, Kriterion,Buk arest, 1972.
21. Velcsov Mártonné: Az and-end időjeles igeidő történetéhez, Néprajz és Nyelvt ud. XIX-XX., 303-310.1
22. Velcsov Mártonné: Újabb adatok az and/end időjel történetéhez Néprajz és Nye lvtud. XXI., 35-45.1.
23. Vértes Judit: Széjljegyzet az Apor-kódex helyesírásáról MNy. 1964.,200-201.1.

REZIME

Morfologija glagolskih vremena u kodeksu Apor

Autor proučava označavanje glagolskih vremena u kodeksu Apor iz XV veka u cilju dobijanja potpunije slike razvoja glagolskog sistema u madjarskom jeziku. U tekstu kodeksa zastupljeni su razni oblici glagolskih vremena, pre svega perfekta. U pogledu upotrebe glagolskih vremena psaltirski delovi kodeksa jasno se razlikuju od proznih delova. Vrsi se i uporedjivanje vremenskih oblika u kodeksu Apor sa oblicima iz ranijih jezickih spomenika.

Resümee

Die Morphologie der Verbaltempora im Apor-Kodex

Der Autor untersucht die Verbaltempora im Apor-Kodex (aus dem 15. Jahrhundert), um über die Entwicklung des ungarischen Verbalystems ein vollständigeres Bild zu erhalten. Im Text des Kodexes sind unterschiedliche Verbalformen vorhanden, vor allem Perfektformen. Was den Gebrauch der Verbaltempora anbelangt, unterscheiden sich die Psalter klar von der Prosatexten. Der Autor unternahm eine Kontrastierung der Zeitformen aus dem Apor-Kodex mit anderen früheren Sprachdenkmalern.